

УДК 347.637

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.42>

УХИЛЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЯК ПІДСТАВА ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Пархоменко В.О.,

адвокат, здобувач вищої освіти

третього (освітньо-наукового) рівня,

Національний університет водного

господарства та природокористування

ORCID: 0009-0004-6425-2706

Пархоменко В. О. Ухилення від виконання обов'язків як підстава позбавлення батьківських прав.

У статті досліджується позбавлення батьківських прав як найобтяжливіша форма відповідальності батьків. Встановлено, що позбавлення батьківських прав повинно здійснюватися виключно з метою забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Про це йдеться, зокрема, у нормах Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року, Сімейного кодексу України, практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду України.

Ухилення від виконання батьківських обов'язків може бути однією з підстав для позбавлення батьківських прав. Встановлено, що виходячи із судової практики в означеній сфері, невиконання батьківських обов'язків слід трактувати по-різному. Для прикладу, суди часто розглядають як ухилення батьків від виконання своїх обов'язків, коли матір або батько ухиляються від сплати аліментів на утримання дитини. Ця підстава ґрунтується на тезі про те, що неможливо забезпечити турботу та належний розвиток дитини, медичний догляд та лікування без надання матеріального утримання. В той же час в умовах війни росії проти України економічна ситуація залишається не найкращою, що може виступати причиною несплати аліментів і має враховуватися судами.

На підставі аналізу судової практики, виявлено випадки використання інструменту позбавлення батьківських прав саме з метою покарання батьків за нестабільну сплату аліментів, за недостатню увагу до дітей тощо. Це стосується, використання малозначних підстав для позбавлення батьківських прав, а саме незначна сума заборгованості по аліментах, невчасна і не в повному обсязі оплата, відсутність підтримки в бажаннях та додаткових прагненнях тощо.

Зроблено висновок, що ухилення батьків від виховання дітей, як підстава позбавлення батьківських прав, можлива у випадку, коли батьки не створюють необхідні умови для фізичного,

емоційного чи соціального розвитку дитини. Однак, такий захід може застосовуватися лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками і коли змінити поведінку батьків в кращу сторону неможливо, а також базуватися на комплексі обставин, кожна з яких потребує ретельного аналізу та обґрунтування.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, ухилення батьків від виховання дітей, сімейне законодавство, практика Європейського суду з прав людини.

Parkhomenko V. O. Avoidance of duties as a basis for deprivation of parental rights.

The article examines the deprivation of parental rights as the most burdensome form of parental responsibility. It has been established that the deprivation of parental rights is a serious measure of influence, which should be carried out exclusively in the best interests of the child. This is stated, in particular, in the norms of the Declaration of the Rights of the Child dated November 20, 1959, the Family Code of Ukraine, the practice of the European Court of Human Rights and the Supreme Court of Ukraine.

Avoidance of parental duties can be one of the grounds for deprivation of parental rights. It has been established that, based on judicial practice in the specified area, non-fulfillment of parental duties should be interpreted differently. For example, the courts often regard it as parental evasion when a mother or father avoids paying child support. This reason is based on the thesis that it is impossible to provide care and proper development of the child, medical care and treatment without providing material maintenance. At the same time, in the conditions of Russia's war against Ukraine, the economic situation remains not the best, which may be the reason for non-payment of alimony.

Based on the analysis of court practice, cases of using the instrument of deprivation of parental rights have been identified precisely for the purpose of punishing parents for unstable payment

of alimony, for insufficient attention to children, etc. This applies to the use of insignificant grounds for the deprivation of parental rights, namely a small amount of alimony arrears, untimely and incomplete payment, lack of support in desires and additional aspirations.

It was concluded that parents' evasion of raising children, as a reason for deprivation of parental rights, is possible in the case when parents do not create the necessary conditions for the child's physical, emotional or social development, it can be. However, only under the condition of culpable behavior of the parents, their deliberate neglect of their duties should be allowed only when it is impossible to change the behavior of the parents for the better and based on a complex of circumstances, each of which requires careful analysis and justification.

Key words: deprivation of parental rights, avoidance of parents from raising children, family legislation, practice of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Позбавлення батьківських прав безумовно є найобтяжливішою формою відповідальності батьків у сімейних правовідносинах. Це пов'язано з тим, що батьківство потребує усвідомленого ставлення, розуміння батьками їх морального та правового обов'язку щодо виховання, від якого залежить процес розвитку дитини як особистості. Саме тому серед підстав позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України, передбачено, зокрема, ухилення від виконання обов'язків. Водночас існують дискусійні моменти, що пов'язані з цією підставою.

Стан опрацювання. Позбавлення батьківських прав було предметом наукових пошуків теоретиків та практиків цивільного та сімейного права, зокрема, І. Борисюк, В. Гопанчук, В. Даченко, В. Мироненко, Я. Мошинська та інших.

Метою статті є схарактеризувати ухилення від виконання обов'язків як підставу позбавлення батьківських прав та визначити проблемні практичні аспекти.

Виклад основного матеріалу. У п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» наголошується, що «позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття та ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про його застосування слід вирішувати

лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей» [7].

Така позиція Верховного Суду України ґрунтується та підтверджується міжнародними документами, нормами національного законодавства та практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Для прикладу, результатом багаторічної роботи міжнародної спільноти стала Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року Генеральної Асамблеї ООН, яка проголосила основні принципи захисту прав дитини. Ці принципи закріплюють, зокрема, необхідність спеціального захисту, можливостей і сприятливих умов для фізичного, розумового, морального, духовного та соціального розвитку здоровим і нормальним шляхом в умовах свободи та гідності (принцип 2); право на здорове зростання й розвиток; право на відповідне харчування, житло, розваги та медичне обслуговування (принцип 4); право дитини, неповноцінної у фізичному, психічному або соціальному аспекті, на спеціальні режим, освіту і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан (принцип 5); право на повний і гармонійний розвиток зростання під опікою і відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; право дітей, що не мають сім'ї чи достатніх засобів для існування, на особливе піклування (принцип 6); право на захист від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації (принцип 9) [5]. У Преамбулі Декларації 1959 року визначена її мета, що полягає у забезпеченні дітям щасливого дитинства та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства. Обов'язок щодо забезпечення названих вище прав, за Декларацією, покладається передусім на батьків, і вже потім на окремих осіб, добровільні організації, місцеві влади, національні уряди та суспільство загалом [2, с. 10].

У нормах Сімейного кодексу України, визначено перелік підстав для позбавлення батьківських прав. Мати (батько) можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона (він): не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини й протягом 6 місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини [14].

Відзначимо, що позбавлення батьківських прав як крайній захід впливу підтверджується і в усталеній практиці ЄСПЛ, яка спрямована на утвердження принципу забезпечення найкращих

інтересів дитини. Для прикладу, у своїй рішенні проти України ЄСПЛ констатував наступні правила:

по-перше, при визначенні найкращих інтересів дитини в кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є не благодійним [10];

по-друге, законне право батьків і дітей бути поряд один із одним є основоположним складником сімейного життя, тому заходи державних органів, які спрямовано на перешкоджання цьому праву, є втручанням у права дитини [11];

по-третє, між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків [12].

Ці аспекти стосуються і ухилення від виконання обов'язків як підстави позбавлення батьківських прав. Зауважимо, що виходячи із судової практики національних судів в досліджуваній сфері, невиконання батьківських обов'язків слід трактувати по-різному.

Пунктом 16 Постанови Пленуму Верховного суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» передбачено, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову частину виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти [7].

Наприклад, ухилення батьків від виконання своїх обов'язків відбувається, коли матір або батько ухиляються від сплати аліментів на утримання дитини. Ця підстава ґрунтується на тезі про те, що неможливо забезпечити турботу та належний розвиток дитини, медичний догляд та лікування без надання матеріального утримання.

В той же час в умовах війни росії проти України економічна ситуація залишається не найкращою. Унаслідок повномасштабної війни в Україні

станом на січень 2023 року, за оцінкою Київської школи економіки, прямих збитків зазнали щонайменше 109 великих і середніх підприємств різних форм власності, а загальна сума збитків оцінюється в 13 млрд. дол. [6]. За оцінкою експертів, 19 (17%) приватних та державних підприємств з-поміж великих та середніх зруйновано повністю, ще 90 (83%) пошкоджено частково. Унаслідок таких руйнацій, посилюються ризики для трудової діяльності, добробуту працездатного населення та членів їхніх родин. Згідно з офіційною статистикою, станом на 1 січня 2023 року, статус безробітного мали 186,5 тис. осіб за наявності 21,2 тис. одиниць вакансій. Відповідно, на одне вакантне місце претендувало майже дев'ять офіційно зареєстрованих шукачів роботи [1].

Такі обставини безумовно повинні враховуватися судом. Хочемо підтримати в цьому контексті позицію В. Гопанчук та В. Мироненко, які підкреслюють, що поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як складна життєва обставина і поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як підстава позбавлення батьківських прав не сумісні, і між ними величезна різниця [3, с. 111].

В. Даценко також наголошує на тому, що у судовій практиці трапляються непоодинокі випадки використання інструменту позбавлення батьківських прав саме з метою покарання батьків за нестабільну сплату аліментів, за недостатню увагу до дітей тощо [4, с. 104].

Дійсно, у практиці зустрічаються малозначні підстави для позбавлення батьківських прав. Для прикладу, незначна сума заборгованості по аліментах, невчасна і не в повному обсязі оплата, відсутність підтримки в бажаннях та додаткових прагненнях тощо.

Так, у рішенні Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 зазначається, що ОСОБА_2 є батьком дитини ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 від виконання своїх батьківських обов'язків він самоусунувся, вихованням дочки не займається, про стан її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток не піклується, будь-які стосунки з дитиною не підтримує. Окрім цього, у відповідача наявна заборгованість зі сплати аліментів в розмірі 16 614 грн. [13].

У рішенні Броварського міськрайонного суду Київської області йдеться про позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав, на підставі того, що батько не бере участі у вихованні дитини, не провідує сина, не цікавиться здоров'ям дитини, успіхами у навчанні, морально та матеріально не підтримує дитину, аліменти платить невчасно і не в повному обсязі. В свою чергу ОСОБА_2 зазначив, що заперечує щодо позбавлення його

батьківських прав по відношенню до сина. Повідомив, що хоче спілкуватися з ним, приймати участь у його вихованні та надав чек про сплату заборгованості по аліментах [8].

У рішенні Голосіївського районного суду м. Києва за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 йдеться про те, що відповідач, не вважає за потрібне піклуватись про базові потреби та факультативні заняття власного сина, не підтримує матеріально його в дитячих бажаннях та додаткових прагненнях [9].

В. Даценко також підкреслює, що при позбавленні батьківських прав суд насамперед повинен відповісти собі на запитання: «Як позбавлення батьківських прав змінить ситуацію з дитиною на краще?» [4]. Хотілося б додати, що це питання залишається риторичним і, на наше переконання, позбавлення батьківських прав з мотивів відплати іншому з подружжя за наявності формальних підстав навпаки може негативно вплинути на дитину, зокрема, на її світосприйняття та розуміння сім'ї та завдати психологічного дискомфорту.

Висновки. Вважаємо, що ухилення батьків від виховання дітей, як підстава позбавлення батьківських прав, можлива у випадку, коли батьки не створюють необхідні умови для фізичного, емоційного чи соціального розвитку дитини. Однак, такий захід може застосовуватися лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками і коли змінити поведінку батьків в кращу сторону неможливо, а також базуватися на комплексі обставин, кожна з яких потребує ретельного аналізу та обґрунтування. Недопустимим є використання для цього формальних та малозначних приводів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyiviyu> (дата звернення: 27.11.2023)
2. Борисюк І. Еволюція міжнародного нормативного механізму захисту прав дитини. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 2. С. 7–12.
3. Гопанчук В., Мироненко В. Ухилення батьків від виконання обов'язку щодо виховання дитини в умовах воєнного стану в Україні: складні життєві обставини чи підстава позбавлення батьківських прав. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С.109–119.
4. Даценко В. Забезпечення інтересів дитини у справах про позбавлення батьківських прав. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 1 (34). С. 103–117.
5. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 27.11.2023).
6. Ключові результати дослідження стану та потреб українського бізнесу. CID. 2022. 08 серп. URL: <https://cid.center/key-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-ukrainian-business/> (дата звернення: 27.11.2023)
7. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 березня 2007 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07> (дата звернення: 27.11.2023).
8. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області № 361/2145/21 від 27.10.2022 року. Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107335745?from=%22%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%22%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 27.11.2023).
9. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва № 752/24970/17 від 23.01.2019 року. Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79736612?from=%22%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%22%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 27.11.2023).
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М.С. проти України» (заява № 2091/13). *ЛІГА: ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00995> (дата звернення: 27.11.2023).
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіні проти України» від

- 18 грудня 2008 року (заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. Ст. 2852.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хант проти України» від 7 грудня 2006 року (заява № 31111/04). Аналітично-правова система ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/echr-practice/show/5756?from=%D0%A5%D0%B0%D0%BD%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8> (дата звернення: 27.11.2023)
13. Рішення Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області №345/5552/21 від 17.01.2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102710206> (дата звернення: 27.11.2023)
14. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.